

Столяр М.Б. Пошуки сенсу життя в європейській культурі: дві світоглядні парадигми / М.Б. Столяр // Вісник Чернігівського держ. пед. університету. – Вип. 32. – Філософ. науки. – Чернігів, 2005. – С. 5–10.

С. 5

М.Б. Столяр

ПРОБЛЕМА СЕНСУ ЖИТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: ДВІ ПАРАДИГМИ

*Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка*

Рішення проблеми сенсу життя настільки сильно впливає на всі сфери людської життєдіяльності, що можна з повним правом стверджувати: сенсожиттєві цінності складають ядро культури, визначаючи її специфіку. Мова йде, звичайно, про пануючі в культурі світоглядні розуміння сенсу. Але якщо сенсожиттєві цінності представляють ядро культури в цілому, тим більше це відноситься до філософії. Древні і середньовічні культури були тим історичним простором, у полі якого склалися всі основні позиції з питання сенсу життя. Надалі ці позиції будуть змінювати лише свою понятійну форму. Саме тому новітня філософія робить такий наголос на витонченості мови, на переживанні своєї вербальної індивідуальності. По суті, пошуки істини витісняє прагнення до самовираження, а відсутність принципової новизни компенсується оригінальністю. Для сучасної людини розібратися у філософському матеріалі стає складнішим за вивчення іноземної мови. За сім'ю печатками залишаються для пересічної людини як баготовікові пошуки людством сенсу буття, так і наслідки втілення в життя певного сенсожиттєвого вибору. І людина обирає стихійно, рухаючися за течією основних сенсожиттєвих потоків.

Постсучасна культура має справу з вже *готовими* формулюваннями сенсу життя. У цьому одна з її особливостей. Інша особливість полягає в тому, що на ціннісне ядро цивілізації роблять більший чи менший вплив практично всі,

відомі людству інтерпретації змісту. Третя особливість пов'язана з тим, що на різних етапах існування культури ХХ - початку ХХІ століття, певне розуміння сенсу життя витісняє інші, діючи "зверху" – від ідеології, і "знизу" – від масової свідомості. (В одних випадках ідеологія "тягне" за собою масову свідомість, в інших навпаки).

Однією з особливостей сучасної цивілізації є також те, що саме в ній відбулася небачена за своїми історичними масштабами практична перевірка на істинність різних розумінь сенсу життя. Дві світові війни, революції, установлення найжорстокіших тоталітарних режимів, голод, стихійні лиха і катастрофи виявилися тим випробуванням, що розкрило нежиттєвість як стихійних устремлінь людської душі, так і штучних побудов людського розуму. Але саме в цей час були виявлені незліченні приклади того, як істинне розуміння сенсу життя не тільки дає людям можливість залишатися людьми в нелюдських умовах існування, але і рятувати інших людей, що гинуть у бурхливому океані людських пристрастей.

Проте, у сучасній філософії панує уява про те, що сенс життя є за своїм змістом переважно *суб'єктивним* визначенням деяких цінностей у якості ведучих життєвих орієнтирів. Ця точка зору не є послідовною: окремі позиції все ж таки критикуються як антигромадські, егоїстичні і т.п. Інші, навпаки, представляються як моральні зразки. Але де критерій, за яким одним віддається перевага перед іншими? Адже в сучасній культурі проповідується *плюралістична* точка зору, відповідно до якої множинність рішень питань

С. 6

ня про сенс життя і є та остання реальність, з якою має справу людина. Свобода вибору розуміється на кшталт вибору кольору тканини для одягу. Тобто етичне (а власне кажучи, духовне) питання вирішується скоріше з естетичної точки зору.

Які ж зразки визначення сенсу життя є для сучасної культури найбільш характерними? Розгляд їх вимагає залучення досить широкого історико-культурного контексту, оскільки джерела одних архетипів можна прослідкувати з античності, інших – з доби Відродження, а найбільш фундаментальні ми знаходимо ще у культурі Месопотамії.

Архетип Вавілонської вежі. У культурі Месопотамії, якщо судити за "Епосом про Гільгамеша", існує багато варіантів вирішення проблеми сенсу життя. В епосі вони представлені як стихійний чи усвідомлений вибір головного героя на різних етапах його життя (першопочаткова гедоністична настанова Гільгамеша змінюється знаходженням сенсу життя в дружбі, потім він намагається викоринити світове зло, а після смерті свого друга герой відправляється на пошуки вічного життя). Але в тексті найбільш виразно позначено саме той зміст, що і виділяє цю культуру серед інших. Втративши можливість знайти безсмертя, Гільгамеш повертається у своє місто і починає зводити різні спорудження, щоб "зробити собі ім'я" (порівн.: Буття 11:4). Як тут не згадати знамениту вавілонську вежу! І наскільки характерним є той факт, що цар Навуходоносор на кожній (вдуматися тільки!) цеглині, зробленій під час його правління, наказував робити надпис свого ім'я.

Зміст архетипу Вавілонської вежі полягає в такому прагненні до безсмертя, коли удаване наближення до Бога є за своєю суттю гордовитим віддаленням від Нього як джерела життя і безсмертя. "Вавілонська вежа" є не тільки архетипом культури Месопотамії, але також і вираженням найбільш істотного змісту будь-якої язичеської культури, будь то давньоєгипетська, давньоримська, ренесансна чи сучасна. У кожній з цих культур яскраво виражається бажання "бути як боги", але засоби, що використовуються для досягнення цієї мети, дають людині не реальне, а мнине обоження. Припустимо, вавилоняне змогли б побудувати вежу, удвічі більш високу, чим та, котру вони задумали. Чи наблизило б це їх до Бога? Відповідь на це питання

дає сучасне людство, що вирвалося в космос. Які величезні кошти йдуть на *вавілонську вежу* за назвою "освоєння космічного простору"! З цього приводу один всесвітньовідомий православний подвижник XX століття, старець Паісій Святогорець сказав: ви витрачаєте тисячі, мільйони доларів, щоб піднятися в космос і не можете знайти Бога, а святі долітають до Нього на одному сухарі [3, 221].

Благочестиве піклування про бессмертя стародавні єгиптяне фактично розуміли як матеріальну *турботу про поховання*, що входила в їхнє життя з самого дитинства. Але чим багатшим було поховання, тим скоріше його грабували, зводячи нанівець марні зусилля покійного.

Греки обожнювали себе, насамперед, за допомогою міфології і філософії. Римляне бачили себе богами в порівнянні з варварами. Римські імператори об'являли себе богами перед народом.

Ренесанс відроджує давньоримський титанизм, закладаючи основи культури Нового часу. Наприклад, для Леонардо да Вінчі всі люди поділяються на людей-богів і на тих, від яких нічого не залишається крім нечистот. Загадковий погляд знаменитої Джоконди стає в цьому контексті більш зрозумілим: жінка-богиня зверхньо дивиться на звичайних смертних. Зрозуміло, що ця настанова не тільки "освячує" ренесансний індивідуалізм, але і виправдує приношення в жертву тих, хто до титанів не належить.

Культура же XX століття намагається побудувати Вавілонську вежу матеріального наддостатку. Західний і радянський варіанти розрізняються лише за формою, але не по суті. І в одному, і в іншому випадку передбачається перспектива оволодіння світом речей, що прагне за обрій, Для людини постіндустріального суспільства "бути як боги"

С. 7

означає необмежене споживання матеріальних благ і розваг. А людина, що згадає сократовські слова "чим ближче людин до Бога, тим менше їй потрібно", буде білою вороною.

Отже, архетип вавілонської башти має безліч варіантів. Найбільш поширені в культурі ХХ – початку ХХІ ст. такі як *державництво і гедонізм*.

Давньогрецький філософ Платон постулює ідеальний суспільний устрій як зміст індивідуальних прагнень особистості, заклавши європейську традицію державництва, яку відродив і розвив в добу Ренесансу Маккіавеллі. На ідеологію державництва спирається багато європейських політиків Модерну та Постмодерну. В ХХ столітті ця ідеологія намагається витіснити не тільки філософію, але й науку, не кажучи вже про релігію, на статус якої вона претендує. І якщо в кінці ХХ століття державництво відступає перед гедонізмом, то у ХХІ столітті воно знову набуває сили вже як ідеологія величезної наддержави майбутнього.

Представники давньогрецького *гедонізму* демонструють на прикладі свого власного життя логічні наслідки цієї настанови, коли їх починають називати вчителями смерті, бо вони від проповіді фізичної насолоди як сенсу життя переходять до проповіді самогубства. Вони наочно розкривають усім наступним культурам, що таке послідовний гедонізм і яким є його руйнівний вплив на особистість. Але сучасний гедонізм росте сиріткою, яка зовсім нічого не знає про своїх предків. Культ фізичної насолоди краде в людей свята і перетворює їх у важкі будні. Люди скаржаться на те, що практично ніколи не відчувають радість, що їм нудно, тоскно, що вони не бачать сенсу ні в чому. Але вийти з цієї найждженої колії більшість просто не в змозі. Фізичні потреби людини, доведені до рівня пристрастей, починають домінувати в системі людської особистості, руйнуючи волю і совість. Навіть звичайне прийняття їжі в цій системі цінностей перетворює людину на істоту, що повністю занурюється

в процесі травлення. Древні римляне, щоб продовжити почуття насолоди від прийняття трапези, лоскотали собі горло пером павича, після чого могли починати "з нуля". Представники сучасної медицини широко рекламують таблетки, за допомогою яких можна перетравити *необмежену* кількість їжі. У художній літературі Нового часу значне місце займає опис бенкетів, рецептів вишуканих блюд і т.п. Нещасні пенсіонери пострадянського періоду інколи годинами згадують блюда, які вони могли собі дозволити в "ті часи". А скільки їхніх заможних сучасників живе від одного прийому їжі до іншого і більше не має в житті нічого! Тільки дуже сильне потрясіння чи небезпечна хвороба може в такій ситуації нагадати людині про загублений сенс життя.

Гедоністична настанова, що панує сьогодні не тільки на заході, але й на сході Європи, загрожує самому існуванню європейської культури як такої. Безпосередніми наслідками даної настанови є криза сім'ї, різке скорочення народжуваності, проблема безпліддя і т.п. явища. Деякі культурологи прогнозують зникнення носіїв європейської культури вже до середини ХХІ століття. Це значить, що на місце європейської "вавілонської вежі", що буде зруйновано, прийдуть народи Азії й Африки, щоб будувати тут свою культуру і цивілізацію.

Логічний розвиток гедоністична настанова знаходить у *культі пристрастей*. Сучасна цивілізація запозичила таке розуміння сенсу життя ще з давньоримської культури. З погляду цього культу, повнота життя полягає в граничній напрузі людських почуттів, в емоційному "протуберанці", у переживанні пристрасті. Тут мається на увазі не стільки прагнення до грубого фізичного задоволення, скільки смакування "витончених" почуттів, пов'язаних з любовною інтригою, честолюбними планами, запаморочливим ризиком, моторошними видовищами ... Древні римлянки часів імперії з презирством дивилися на жінку, яка все життя зберігала вірність одному чоловіку. Вони вважали, що справжнє життя проходить повз неї. На гладіаторські бої

відправлялися і старезні бабусі, щоб "полоскотати собі нерви". Подивитися на триумфальний хід прагнули навіть матері з малими дітьми,

С. 8

хоча усім було відомо, що значна кількість людей не повертається з цих видовищ, загинувши у страшній давильні людських тіл.

Культ пристрастей можна назвати одним із характерних проявів західної цивілізації. В епоху західноєвропейського середньовіччя цей архетип відтворюється в чуттєво-пристрастному розумінні мистики, характерному для католицької традиції. Відповідно до цієї традиції людина, що молиться, повинна за допомогою зорових образів розп'ятого Христа довести себе до стану релігійної екзальтації. (Звертання до емоцій і уяви в молитві "врівноважується" голим інтелектуалізмом схоластики). Пристрастні, суто психологічні за своїм змістом стани душі тут розуміються як прояви Святого Духу. Зрозуміло, що в умовах такої настанови боротьба людини з своїми пристрастями є просто неможливою. Найсильніша пристрасть духовного честолюбства поглинає інші, менш сильні, створюючи ілюзію перемоги над ними. Людина, що знаходиться в такому стані, не знає покаяння, а, отже, відчуває себе такою, що має право судити інших людей. І що найстрашніше – вона ототожнює свою особисту оцінку з Вищим судом.

Особливо сильній сплеск пристрастності ми спостерігаємо в Західній Європі в епоху пізнього середньовіччя і Відродження. Переплітаючись з ренесансним титанізмом, культ пристрастей створює воістину страхітливих монстрів, що сплітають свої потворні тіла в смертельному двобої. Я маю на увазі магію й інквізицію. Неоязичне бажання "бути як боги" утілилося тут, з одного боку, у масовій магичній практиці. З іншого боку, ті, хто засуджували людей на смерть, вважали себе дійсними благодійниками нещасних. Найвищою метою титанічного гуманізму цієї страхітливої доби вважалося врятувати людину від пекла у такий спосіб як спалення живцем.

"Кривава естетика" (О.Ф.Лосев) давньоримської культури і доби Ренесансу, коли людей приваблює процес страждань, смертельної агонії настільки, що вони вже не мислять свого життя без цих страхітливих видовищ, знаходить своє продовження і в сучасній культурі. Сьогодні більшість цивілізованих людей фактично для тієї ж мети щодня включає "новини": чи не відбулася десь яка-небудь катастрофа, скільки жертв принесла стихія чи черговий терористичний акт? Існують навіть багатогодинні телерепортажі страти злочинців з докладними описами того, що відбувається. Попит на криваві бойовики також не зменшується. Страждання і нещастя інших тут відіграють роль своєрідного наркотику, який поступово руйнує людину, але не усі суть цього мракобісся усвідомлюють. Звичка стала пристрасстю. І якщо ви комусь зізнаєтесь, що новинами не цікавитеся і телевизор не дивитесь, то вас звинуватять у невігластві.

Можливо, стихія масової свідомості, що диктує перераховані вище свтоглядні настанови, ніколи ще не була такою сильною. Якщо ця свідомість часом затягує у свій потік навіть людей, які намагаються йому протистояти, то для більшості представників сучасної культури необхідність користуватися власною свободою не має ніякої внутрішньої підстави. І ця втрата можливості свідомо вибирати, перевіряти, робити висновки, пов'язана, у кінцевому рахунку, із забуттям Христа як абсолютного змісту людських зусиль, у якому людина знаходить справжнє життя.

С. 9

Особливо важливе значення для сенсожиттєвого визначення сучасної людини мають історичні факти сповідництва віри. Мова йде про духовний подвиг в ім'я спасіння людства величезного сонму святих, у тому числі і святих ХХ століття. Деякі люди, читаючи про діяння древніх святих, вважають патерики збірками вимислів і казок. Але в тім то і справа, що традиція святості збереглася і в ХХ столітті. Більш того, якщо в деякі епохи духовного занепаду

людина не завжди могла знайти гідний зразок для наслідування, то *в культурі ХХ століття святих було більше, ніж за усіх часи існування християнства на Русі* [Див.4, 68]. Порівнюючи чудеса, що відбуваються за молитвами древніх святих, з чудесами подвижників ХХ століття, ми не знайдемо ніякої принципової різниці. І там, і тут влада над простором і часом, над фізичними законами, дикими звірами і смертельними недугами. У матеріалах, що збираються для канонізації сучасних святих, ми знаходимо численні документи і свідчення, що нагадують нам слова Ісуса Христа про людей, які мають справжню віру: "Істинно, істинно говорю вам: віруючий у Мене, справи, що роблю Я, і він робитиме, і більше цих зробить" (Ін. 14:12).

Життя цих людей, що пройшли в'язниці, катування і концтабори, але не тільки не зреклися від Бога, але й привели до Нього безліч наших сучасників, є унікальним зразком позитивного рішення проблеми сенсу життя. Коли перед обличчям найстрашнішої реальності війни, голоду, втрати свободи, катувань і знущань не витримували ніякі сенсожиттєві настанови, і люди перетворювалися у звірів, що борються за власне фізичне виживання, справжні християни мали в собі надприродну силу залишатися не просто людьми, але людьми, що несли в собі любов і світло для всіх - храмами Святого Духа. Дикі звірі ставали поруч із ними лагідними, як ягнята. Молитвою святих приходили до покаяння закоренілі злочинці, зігрівалися замерзаючі в лютому холоді залізного карцеру в'язні, підкріплювалися невідомою їжею помираючі від голоду.

Іншими словами, ми маємо справу в даному випадку не просто з якимсь суб'єктивним ідеалом, але із засвідченою незаперечно істинною онтологією. Тому імена православних святих і не зустрічаються в підручниках по етиці.
Життя кожного з них постулює не

С.10

відносний, а абсолютний сенс життя, а в підручниках дотримуються принципу плюралізму. На користь цьому "демократичному" принципу з нашої історії і культури викидається краще, що в ній є.

Але найголовнішим свідченням на користь об'єктивної істинності християнського розуміння сенсу життя є для людини його особисте духовне життя, під яким мається на увазі досвід участі в церковних таїнствах, досвід молитви і покаяння. Людина не повірить ні в які чудеса доти, доки чудо не відбудеться в її душі. А це чудо поза церковними таїнствами є неможливим. Як свідчить життя православних святих, реальне обоження людини стає можливим не тоді, коли вона пнеться на чергову вавілонську вежу власної гордині, а коли вона має дійсне покаяння.

Література:

1. Аверинцев С.С. Крещение Руси и путь русской культуры // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси. – М., 1991. – С. 53-60.
2. Белецкий А.И. Воскресение Христово видевши (некоторые замечания по поводу атеистической литературы последних лет) // Протоиерей Стефан Ляшевский. Библия и наука. – М., 1998. – С. 266–288.
3. Блаженной памяти старец Паисий Святогорец. Слова. – Том I. С болью и любовью о современном человеке. – Салоники, Москва, 2002.
4. Поспеловский Д. Подвиг веры в атеистическом государстве // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси. – М., 1991. – С. 68-89.
5. С. Франк. Смысл жизни. – Берлин, 1925. // Библиотека православного христианина / <http://www.wco.ru/biblio>